

**HET DUALISME IN HET RECHT VAN HET
OTTOMAANSE RIJK
DE RECHTSONTWIKKELING IN DE PERIODE 1856-1919
WESTERS LIBERALISME NAAST
ISLAMITISCH CONSERVATISME**

A.H. de Groot

1 Inleidend

De moderne rechtsontwikkeling in de landen van de islam wordt gekenmerkt door de strijd tussen Europees en islamitisch recht. Westers recht wordt ingevoerd, terwijl de gelding van het islamitisch recht formeel volledig wordt gehandhaafd, maar in zijn werking veelal beperkt tot het familie- en erfrecht. Hervorming van het islamitisch recht, de *shari'a*, bleef bescheiden van omvang. De overheden van de islamitische landen gaven en geven er de voorkeur aan om bij hun moderniseringspolitiek om de *shari'a* heen te gaan. Er bestaat een grote aarzeling om in de rechtstraditie van de islam in te grijpen.

De grote uitzondering vormt Turkije, dat na de stichting van de republiek in 1923 integraal Europees recht heeft ingevoerd, te beginnen met het Zwitsers Burgerlijk Wetboek in 1926.

Dat de Turkse juristen en wetgevers deze uniek radicale modernisering konden doorvoeren begrijpt men beter als men beseft dat de Ottomaanse overheid reeds in het midden van de negentiende eeuw een aanvang had gemaakt met de invoering van Europees recht naast een hervorming van het islamitisch recht, dat volle gelding behield. Het gezag van de regering van de Sultan-Kalief te

Istanboel was in staat een stelsel van dualisme door te voeren in wetgeving en rechtspraak. Dit dualisme werd gekenmerkt door een wisseling van succes nu eens voor de modernisten, dan weer voor de conservatieven. Op het gebied van het publiekrecht hadden de eersten meest de overhand, in het privaatrecht meest de laatsten.

De eeuw van strijd tussen de ouden en modernen in het Ottomaanse Midden-Oosten kan ons een verdiept inzicht verschaffen in de thans heersende strijd tussen modernisten en fundamentalisten.

In de negentiende eeuw begon de moderne ontwikkeling van de instellingen van de islam in het kader van de Ottomaanse staat. Deze staatsvormingen, aangeduid met de Turks-Arabische term *Tanzīmāt*, leidden tot een geleidelijke scheiding van islam en staat. De nieuwe politieke elite van hervormingsgezinden, allen geboren en getogen moslims, zagen het islamitische element van de Ottomaanse cultuur niet langer als de enige grondslag van de staat. De massa des volks van de islam volgde hen niet. De kloof tussen de elite der machthebbers en hun onderdanen die altijd al bestond, werd nog dieper en kreeg nu ook religieus gehalte.

Deze dichotomie is een van de paradoxen van de *Tanzīmāt*, die er principieel immers op gericht waren de participatie van de onderdanen in het politieke leven te bevorderen en bij een brede laag van de bevolking steun te verwerven voor de zo noodzakelijke hervormingen, die het voortbestaan van de islamitische staat moesten redden.

Vóór het tijdvak van de *Tanzīmāt* (1839-1918) beheersten de leden van het islam-establishment het culturele leven en grote delen van het bestuursapparaat. Zij waren leidinggevende juristen als moefti's, kadi's, professoren en onderwijzers, als geneesheren, geestelijke ambtsdragers, mystieke leidsmannen, astronomen, wiskundigen en filosofen, musici, bibliothecarissen evenzo als bestuursambtenaren.

Bovenaan dit establishment stond een geestelijke aristocratie van molla's, die het complete curriculum van het klassieke *medrese-*

scholing hadden doorlopen maar hun positie dankten aan connectie en protectie.

Deze oelema's voelden aanvankelijk geen bedreiging van hun positie. De hervormingen naar westers model van het leger en de vloot, reeds begonnen tijdens de regering van de Sultans Selīm III (1789-1807) en Mahmūd II (1808-1839), werden door hen goedgekeurd en gesanctionneerd als zijnde de verhoging van de weerkracht van de islamitische staat. De leidende molla's waren vertrouwd met politieke en regeringstaken. Hun hoogste prioriteit, evenals die van de sultan en zijn ministers en generaals, was het behoud van een islamitische Ottomaanse staat, de 'Door God welbewaarde bezittingen van het Huis van Osman'. Zij werkten samen met de moderniserende staatslieden, ook al bemerkten zij op den duur, dat de voortgaande secularisatie van de overheidsorganen hen van veel van de door hen bezette posities in bestuur, rechtspraak en onderwijs begon te beroven.

Zo werden de twee opperrechters (*kāzī-asker*) die vanouds lid waren van de raad van ministers (de Divan) overgeplaatst naar het departement van de *şeyhül-islām*, de 'Rijksmoefti'. Deze dignitaris, als hoofd van het islam-establishment, personifieerde als het ware de autonome status van de *sharī'a* en was dan ook geen lid van de sultansregering. De bevoegdheden van de *şeyhül-islām* en de beide opperrechters werden gereduceerd tot die van hoogste rechterlijke instantie van de *sharī'a*-rechtspraak voor de moslim onderdanen slechts. Deze vanouds zo invloedrijke staatsinstelling werd buiten het hervormingsbeleid gehouden. Het beheer over de Vrome Stichtingen (*evkāf*) werd reeds in 1826 aan de molla's ontnomen en overgedragen aan het nieuw ingestelde ministerie terzake. Zo verloren de molla's hun financiële onafhankelijkheid van een eigen bron van inkomen en werden ingeschaald als salaris ontvangende ambtenaren.

Men bedenke overigens wel dat de institutionele uitschakeling van de oelema's niet betekende dat individuele molla's niet be-

noembaar zouden zijn bij de nieuwe bureaucratie en daarin geen grote carrière zouden maken.

De hervormingen na 1839 leidden tot de instelling van seculiere rechtbanken (*Nizāmiye*-hoven) parallel aan de *shari'a*-hoven. In het begin waren er nauwelijks modern, seculier geschoolde juristen beschikbaar en werd het merendeel der rechterlijke functies van de nieuwe rechterlijke macht bekleed door oelema's!

De loyaliteit der islamitische theologen en juristen werd aan het wankelen gebracht door de hernieuwing en herbevestiging van het hervormingsbeleid in 1856 toen Sultans proclamatie (*hatt-ı hümayün*) definitief en in gedetailleerde vorm de wettige gelijkstelling invoerde tussen moslims en niet-moslims. Hiertegen kwam verzet uit de kringen der oelema's. De Ottomaanse overheid liet dan ook bewust na het hoger onderwijs van de islamwetenschappen, verschaft door de aloude *medrese*'s in Istanboel te moderniseren, parallel met het seculiere onderwijs. Integendeel men kan zeggen dat de atrofiering van dit klassieke onderricht en de klasse van de daarin participerende studenten en docenten bedoeld was om een scheiding tussen beide takken van hoger onderwijs te laten ontstaan. Carrière bij de overheid vereiste voortaan een scholing in één der moderne instituten. De aanstelling van kadis werd geregeld door middel van competitieve examens.

Sultan 'Abdülhamîd II kwam op de troon in 1876 na de afzetting van zijn zwakzinnig verklaarde oudere broeder Murâd V. Dit geschiedde mede met de sanctie der grote oelema's en onder de toejuichingen van de *medrese*-studenten en de liberaalconservatieve intellectuelen, de zogenaamde Jong-Ottomanen. Deze elite groepering was voorstander van de constitutionele monarchie en het parlementarisme op basis van het islamitische begrip van *şûrâ* of *meşveret* (consultatie der gelovigen).

De nieuwe sultan zag in de gang van zaken bij zijn troonsbestijging echter aanleiding de klasse van de oudere en jongere molla's kalt te stellen om zichzelf het risico van hun eventuele herhaald

optreden inzake een sultanskeuze te besparen.

De geleidelijke doorgevoerde verwaarlozing van de oelema-cultuur en uitschakeling uit het centrum van beleid leidde paradoxalwijs tot de geleidelijke versterking van de religiositeit in deze groep en de ontwikkeling van een fel gevoerde apologetiek van de islam. De oelema's van lage rang werden tot volksmenners, die al gauw het nut van de moderne media, de periodieke pers, inzagen voor hun belangen. Zo ontstond er wat men heel goed een islamitische publieke opinie zou kunnen noemen. De islam werd geïdeologiseerd.

Het kwam bij gelegenheid tot openbare veroordeling van de secularistische hervormers: de staatsman Cevdet Paşa trok lering voor zijn latere carrière uit de bijwoning van de begrafenis van een der groten van de *Tanzîmât*-politiek, [Mehmed Emîn] 'Alî Paşa (1815-1871), meerdere malen grootvizier, de man van de hervormingen van 1856.

Toen tijdens het begrafenisritueel de als voorganger dienst doende *seyh* van het Mevlevî Convent van Yenikapı tot driemaal de gebruikelijke vraag stelde aan de omstanders of zij de dode als een man met grote verdiensten voor het behoud van de staat zagen, bleef het te verwachten positieve antwoord uit. Een stilte viel!

De invloed van de conservatieve oelema's bleef echter gering. De kracht van de hervormingsdrang en de hoge mate van acceptatie van de modernisatie kwam voort uit het aloude seculiere element in de Ottomaanse staatstraditie, dat een erfenis was van de Mongoolse staat van Djengiz Khan en zijn opvolgers, die evenzeer een erflater was als het Kaliefaat van de Arabische islam.

Naast de belangrijke plaats, die het islamitische staatsrecht toekende aan het inzicht en initiatief van de monarch werkzaam voor het gemeenschappelijk welzijn van de islamitische gemeenschap ('*örf* en *maşlahat*) op basis van het landsgebruik (adat) bestond de notie dat het Huis van Osman de uitverkoren heersersfamilie was en bevoegd om aanvullende wetgeving in te voeren

naast de islamitische Wet.

De hoop en verwachting der modernen was dat goed bestuur en rechtvaardigheid de plaats zouden innemen van de islamitische traditie.

Het vanouds heersende pragmatisme der Ottomaanse staatslieden groeide uit tot het belijden van een positivistisch wereldbeeld. Een kras positivisme bleef kenmerkend voor de linkse bureaucratische en politieke elite tot in deze tijd.

Het product van de nieuwe geest in het staatsapparaat was een grote seculiere wetgevende activiteit, een stroom van verordeningen, reglementen en besluiten, wetten en wetboeken. Voorheen vormde de seculiere wetgeving de uitzondering op de regel van de *shari'a*. Thans werd deze de uitzondering.

Men moet concluderen dat een fundamentele vernieuwing van het Ottomaanse staatsstelsel dus niet nodig was ter invoering van een dualisme in het recht.

2 Ontwikkeling van het dualisme

De scheiding van islam en staat en de ontwikkeling van een meer-voudig rechtsstelsel, ingezet in 1839, kwam volledig op gang na 1856. De ferman afgekondigd op 18 februari 1856 hield onder andere in:

- herbevestiging van alle vanouds aan de niet-moslimse gemeenschappen (*millet*) verleende voorrechten;
- volledige godsdienstvrijheid;
- gelijke behandeling van alle onderdanen in het onderwijs, de officiële bejegening, de openbare ambten, rechtspraak, belastingen en militaire dienst;
- de instelling van de 'gemengde rechtbanken';
- de hervorming van de bestaande rechtbanken;

- de herziening in uniforme zin van de strafwetgeving en het handelsrecht;
- toekenning van het recht op grondbezit aan buitenlanders.

Een dualisme in staatsbestuur en recht was hiermee geschapen. Dit dualisme in samenhang met de ontwikkeling van het secularisme mondde uit in het staatsrechtelijke dilemma van de Ottomaanse grondwet van 1876, die de sultan overigens qua werking reeds opschortte in 1878!

De hervormingsdecreten van 1839 en 1856 maakten het heersende regime veel humaner. Willekeurige executie en confiscatie kwamen niet meer voor. De nieuwe wettelijke zekerheden en rechten waren echter nog slechts toezeggingen door de sultan, onder ede gedaan. Deze beginselen gaven nog weinig zekerheid. Het waren de eerste stappen, die moesten leiden naar de rechtsstaat. Het sultans-absolutisme zou pas geleidelijk worden afgeschaft; in feite geschiedde dat in 1908. De grondwet van 1876 was tussen 1878 en 1908 voornamelijk van symbolische betekenis. In de rechtspraak bleef de stijl van het ancien regime en daarmee de feitelijke discriminatie tussen moslim en niet-moslim nog geruime tijd voortleven na 1856.

Het *Tanzîmât*-beleid van na 1856 bracht een stroom van wetgeving in westerse zin op gang die een inbreuk betekende op de autoriteit van de Wet van de islam (*shari'a*).

Het positieve effect was de gelijkstelling van moslim en niet-moslim, een element van de moderne rechtsstaat. Negatief was het van kracht blijven van de aloude privileges verleend aan buitenlandse niet-moslims en niet-moslimse onderdanen. Hiertoe behoren de zogenaamde 'capitulatiën', de privileges van extraterritorialiteit, belastingvrijstelling en reductie en culturele autonomie. Sedert de vijftiende eeuw waren deze van kracht en via een toepassing van het stelsel van de meestbegunstigde natie uitgegroeid tot een algemeen door de buitenlandse mogendheden af te dwingen rechts-

systeem. Het capitulatoire recht werd gehandhaafd naast de introductie van het westers recht. Tevens werd een vernieuwing van het islamitisch recht doorgevoerd. Van een rechtseenheid was dus allerm minst sprake. Een pluriform rechtsstelsel, vervuld met juridische discussie, meningsverschillen en soms onverzoenlijke vijandschap tussen de juristen, voorstanders van westers recht dan wel van islamitisch recht, bleef kenmerkend voor de ontwikkeling van het Ottomaanse Rijk van 1856 tot 1923.

3 Het Staatsrecht

De hervormingsdecreten van 1839 en 1856, hoe veelomvattend ook, kon men niet als een constitutie beschouwen maar een aantal grondrechten was er wel mee vastgelegd, met name de rechtsgelijkheid tussen moslims en andersdenkenden. Sinds 1844 werd bijvoorbeeld de doodstraf voor afval van de islam dan ook niet meer uitgesproken. Een principieel besluit of wetgeving ter zake bleef echter achterwege.

Na de autocratische regering van Sultan 'Abdül'azîz (1861-1876) kwam 'Abdülhamîd aan de macht en werd de eerste Ottomaanse grondwet uitgevaardigd. Model hadden gestaan de Belgische grondwet van 1831 en de Pruisische van 1850. Gelijk de Koning van Pruisen behield de Ottomaanse Sultan de trias politica ongedeeld voor zich. Met keizerlijk besluit (*irâde*) van 23 December 1876 trad de grondwet in werking.

In 119 artikelen verdeeld over 19 afdelingen werden een aantal grondrechten vastgelegd:

- de soevereiniteit is aan het Huis Osman;
- de sultan is onschendbaar, en zonder verantwoordelijkheid;
- de staatsgodsdienst is de islam;
- de wetgevende macht is bij de sultan (de twee kamers van het

- parlement beraadslagen terzake van de wetten);
- de Kamer van Afgevaardigden wordt gekozen door alle Ottomaanse burgers (1 lid per 50 000 kiezers) om de vier jaar;
- de Senaat, ter grootte van maximaal eenderde van dat der afgevaardigden, wordt benoemd door de sultan;
- de Kamer van Afgevaardigden heeft het recht de ministers vragen te stellen, de Senaat het recht een algemene toetsing van de wetten uit te voeren met het oog op de staatsveiligheid en godsdienstige instellingen, de rechten van de sultan de grondwet en de vrijheid en moraal;
- het kabinet bereidt wetgeving voor;
- de ministers zijn niet verantwoordelijk tegenover het parlement;
- de sultan benoemt en ontslaat de ministers;
- de sultan heeft de bevoegdheid de zitting van het parlement in te korten of op te heffen;
- de rechterlijke macht is onafhankelijk en onafzetbaar;
- de rechtspraak geschiedt door zowel *shari'a* als seculiere (*Nizâmiye*) hoven.

Behalve het recht van vereniging en vergadering werden alle vrijheden toegekend. Leven, eigendom, woning en eer waren onschendbaar en beschermd.

De sultan mocht echter staatsgevaarlijk geachte personen verbannen (artikel 113). Hiermee werden al de persoonlijke vrijheden op losse schroeven gezet. *De jure* betekende de grondwet zo een achteruitgang ten opzichte van de *Tanzîmât*-decreten.

Inderdaad verdaagde Sultan 'Abdülhamîd het parlement *sine die* op 24 februari 1878. Gebruik makende van artikel 113 zond hij de voormalig grootvizier Midhat Paşa, de schepper van de grondwet, in verbanning in 1877. (In mei 1884 zou Midhat Paşa zonder vorm van proces te Tâ'if bij Mekka ter dood worden gebracht op bevel van de sultan.)

In de jaren na 1878 paste de sultan de grondwet overigens wel

toe bij de uitvaardiging van belangrijke wetten.

In 1909 onderging de grondwet radicale wijzigingen. Sultans bevoegdheden werden ingeperkt en die van het parlement vergroot. De parlementsleden kregen het recht van initiatief, om wetsvoorstellen te doen. Convocatie was niet langer de bevoegdheid van het staatshoofd en diens recht van ontbinding werd beperkt. Voortaan kon de regering ten val worden gebracht met een motie van wantrouwen.

Het recht van vereniging en vergadering werd volledig toegestaan. Het notoire artikel 113 werd geschrapt. De soevereiniteit bleef echter aan de sultan.

In 1909, na de afzetting van 'Abdülhamid II werd het Ottomaanse Rijk formeel een parlementaire democratie. Tijdens het regime der Jong-Turken in 1916 herkeeg de sultan (die volledig werd gedomineerd door de Jong-Turken) het recht het parlement te ontbinden danwel de zittingsduur voor onbepaalde tijd te verlengen.

4 Het Strafrecht

De eerste strafwet werd 3 mei 1840 uitgevaardigd. Waarom nam de hervorming van de wetgeving een aanvang met het strafrecht?

In de rechtspraak van de Ottomaanse islamitische staat werd het islamitisch strafrecht in de praktijk nimmer toegepast. Op dit terrein placht de sultan naar eigen inzicht en initiatief strafrecht te doen toepassen vervat in reglementen (*kānūn*, *kānūnnāme*). Hier viel daarom geen oppositie vanwege de oelma's te duchten. Sultans strafrecht was overigens wel gebaseerd op de islamitische 'plichtenleer', de *fiqh*. Door de nieuwe wetgeving werden echter bestaande onzekerheden en het gevaar voor straffeloosheid tegengegaan. Deze wet was de eerste, die voor alle Ottomaanse onderdanen gelijkelijk gelding kreeg. Artikel 1 van Afdeling 1 formuleert het als: 'de gelijkheid tussen de herder in de bergen en de vizier'.

De nogal willekeurige rechtspraak naar eigen inzicht door de grootvizier of de gouverneurs in de provinciën kwam hiermee ten einde.

Het strafwetboek van 1840 is nogal primitief ingericht. De artikelen zijn niet doorgenummerd en doorlopend van commentaar voorzien.

De doodstraf behoeft de bekrachtiging van de sultan, die zodoende de uniformiteit van strafmaat kon afdwingen.

Voor alle soorten misdaden gold een vastgestelde straf. Rechters konden de strafmaat dus niet verhogen of verlagen. *sharī'a*-strafrecht en *kānūn*- (sultans) strafrecht waren verenigd in dit wetboek, hetgeen een grote stap voorwaarts betekende van het *Tanzimat*-beleid. In 1851 werd deze wet vervangen door een, die slechts op enkele punten vernieuwing bracht. Zo verhinderde het *sharī'a*-recht op wedervergelding (*kıṣās*) voortaan niet, ingeval van vergeving van de schuldige door de erfgenamen, de staat niet desalniettemin tot vervolging over te gaan. Het strafrecht was dus publiek recht geworden.

In 1858 werd een geheel nieuw strafwetboek van kracht. Dit was voor het grootste deel gebaseerd op de Franse *Code Penal* van 1810 en bleef met aanzienlijke wijzigingen op later datum geldig tot 1926 en vormt zo de grondslag voor het strafrecht van hedendaags Turkije.

Enige elementen van *sharī'a*-recht waren toegevoegd aan de wetstekst die veelal letterlijk een vertaling uit het Frans is. De wet was het werk van de jurist en staatsman Cevdet Paşa (over hem zie hierna).

In deze drie op elkaar volgende strafwetboeken is het dualisme evident aanwezig. In dat van 1840 gold bijvoorbeeld, dat ten aanzien van het vereiste van de vrijheid het natuurlijk voor ieder gelijk was zonder onderscheid naar *sharī'a*, *kānūn* of wetsartikelen.

In de wet van 1851 werd meer ruimte gegeven aan *sharī'a* regels. De strafwet van 1858 vertoont een complete secularisatie.

De toepassing kon uitsluitend door de nieuwe, seculiere (*Nizāmīye*) hoven geschieden. Maar toch bevatten de artikelen 171, 172, 177 en 180 bepalingen omtrent het recht op wedervergelding en de bloedprijs (*diyet*) conform de *sharī'a*.

5 Het Procesrecht

In tegenstelling tot het strafrecht ontwikkelde dit zich traag. Pas in 1879 werd het Franse strafprocesrecht (Code van 1808) overgenomen. Hiermee deed de Officier van Justitie zijn intrede in het Turkse recht. Deze wet bleef gelden tot 1929. Het burgerlijk procesrecht werd in hetzelfde jaar 1879 uit het Franse recht overgenomen.

6 Het Administratief Recht

Terzake van het conflict tussen individuele onderdanen en de staat, de berechting van staatsambtenaren en bestuurlijk advies was in 1838 de Grote Raad van Justitie (*Meclis-i Velā-yı Ahkām-ı Adliye*) ingesteld. Tot 1854 hield dit orgaan zich bezig met zowel de voorbereiding van wetgeving als met de administratieve rechtspraak. In 1854 ontstond in de plaats van de 'Hoge Raad van de *Tanzīmāt*' (*Meclis-i 'Alī-yi Tanzīmāt*) belast met de voorbereiding van wetgeving, regelgeving en de fundamentele staats hervormingen. De oude instantie bleef uitsluitend nog belast met administratieve rechtspraak. In 1861 vond weer een reorganisatie plaats in drie organen, die in 1868 weer tot twee werden teruggebracht: de 'Raad van Justitie' (*Dīvān-ı Ahkām-ı Adliye*) en de 'Raad van State' (*Şūrā-yı Devlet*) fungerende respectievelijk als de Nederlandse Hoge Raad en Raad van State (en in het huidige Turkije nog bestaand onder een nieuwe naam).

De grondwet van 1876 verwees conflicten tussen burgers en de staat naar de gewone rechtbanken.

7 Het Recht van Onroerend Goed

Na de opheffing van het klassieke Ottomaanse 'feodale' (*tīmār*) stelsel was er een vacuüm ontstaan in de regelgeving op landbezit. De 'Wet op Onroerend Goed' (*Kānūn-ı Arāzī*) van 1858 voorzag in de leemte. Hoewel de vorm van deze wetgeving geheel nieuw was en modern aandoet, betekende deze in feite geen vernieuwing, maar consolidatie van de bezitsverhoudingen ten plattelande in het Midden-Oosten. Gebaseerd op de regels van de *sharī'a* en sultans *kānūn* ('*örf*') recht was de wet niet fundamenteel vernieuwend maar pragmatisch van grote betekenis, conservatief van karakter en effectief de orde herstellend op basis van de feitelijke toestand. De wet wordt wel beschreven als een nationale codificatie van de regels van het islamitisch recht en is dan ook te vergelijken met de codificatie van het islamitisch 'civiel recht', de *Mecelle* (zie hierna). Beide wetboeken zijn het werk van dezelfde rechtsgeleerde staatsman Cevdet Paşa. In beide gevallen was de geldigheid ook langdurig tot lang na het uiteenvallen van het Ottomaanse Rijk. De *Kānūn-ı Arāzī* bevestigde de tendens dat de *fiqh* meer en meer sultans recht (*kānūn*, '*örf*') inperkte. Bijvoorbeeld is artikel 109 dat erfenis van landeigendom van moslims aan christelijke nakomelingen en artikel 110 dat overdracht van grondeigendom aan kinderen regelt die inmiddels buitenlands onderdaan geworden zijn te herleiden op *sharī'a* recht. Daarentegen geeft artikel 54, dat de erfenis gelijkelijk verdeelt over mannelijke en vrouwelijke kinderen de traditie van de Ottomaanse *kānūn* weer.

Het artikel 3 bracht een grote vernieuwing van pragmatische aard: de instelling van een kadaster en daarmee de schepping van schriftelijke eigendomsbewijzen. Deze hervorming had verstrekkend

kende gevolgen voor de bezitsverhoudingen op het platteland in heel het (Ottomaanse) Midden-Oosten tot op de dag van vandaag. De wet geldt terecht als de vervolmaking van eeuwen van Ottomaans beleid ten aanzien van het grondbezit, landbeheer en het agrarisch fiscaal regime.

8 Het 'Burgerlijk Recht': de *Mecelle*

Het Ottomaanse Rijk is de enige islamitische staat, die het ondernam met blijvend succes het islamitisch recht in een moderne, westerse vorm, te codificeren. Deze codificatie van *shari'a* recht, de *Mecelle*, het zogenaamde Ottomaans Burgerlijk Wetboek, was bedoeld om de recentelijk ingestelde seculiere (*Nizāmiye*) rechtbanken te voorzien van een gezaghebbend handboek van de *fiqh* volgens de leer van de Hanafitische School. Op deze manier zouden rechters individueel geen beroep meer hoeven te doen op de klassieke Hanafitische rechtsliteratuur. De vakkennis daarvoor vereist was lang niet altijd meer aanwezig onder de oelema's en juristen nieuwe stijl. In dit verband moet men het ook zien dat de tekst van de *Mecelle* code niet alleen in het Arabisch werd vervat maar ook in het Turks, een revolutionaire vernieuwing in de *fiqh*-literatuur.

De redactie van de *Mecelle* werd opgedragen aan een commissie van vooraanstaande oelema's. De meeste tijd berustte de leiding bij Cevdet Paşa, de *auctor intellectualis* van de onderneming. De redactie geschiedde onder de invloed van Europese juridische denkbepelden. Joseph Schacht durfde zelfs te stellen, dat de *Mecelle* strikt genomen een niet-islamitisch seculier wetboek was! Mij dunkt dat dit een verraad is aan de subtiele geest van de radicale conservatieve modernist, die Cevdet Paşa was.

Inderdaad was de *Mecelle* niet bestemd voor de *shari'a*-rechtbanken. Deze kregen in dit stadium van de *Tanzīmāt*-hervormingen geen zaken op civielrechtelijk terrein meer te behandelen (de

mu'amelāt in *fiqh*-termen). De *shari'a*-rechtbanken behielden hun competentie slechts op familierechtelijk terrein en dit tot 1917.

Ten tijde van de invoering reeds kritiseerden juristen de *Mecelle* wegens diens incompleetheid, gebrek aan systematische indeling, vaagheid van definitie, gebrek aan fundamentele regelgeving, detaillisme en overdaad aan commentaar.

Naar hedendaagse moderne normen schiet de juridische kwaliteit ongetwijfeld te kort. Dit modern wetenschappelijk terechte oordeel mist echter het doel waar het Cevdet Paşa en zijn collega's omging: het ging veeleer dan kwaliteit om haalbaarheid van de vernieuwing van het recht. Het streven gold niet de receptie van westerse recht, maar de discrete verwestering van islamitisch recht. De *Mecelle* moet op politiek worden beoordeeld. Politiek was deze vernieuwing van het islamitisch recht een groot succes. Dit Ottomaanse 'Burgerlijk Wetboek' overleefde de sultans staat in het Midden-Oosten meer dan een halve eeuw.

De taak van de *Mecelle*-redactie was de verzoening of althans de inperking van het groeiend conflict tussen het inmiddels ingevoerde westerse recht (strafrecht, handelsrecht, procesrecht, bijvoorbeeld) en het te handhaven islamitische recht.

De tekorten van het islamitisch recht dienden verholpen, qua inhoud door een vernieuwing en qua vorm door de introductie van westerse stijl en methode zodat het vernieuwde geheel gemakkelijk toe te passen zou zijn als een wetboek in westerse zin.

De redactiecommissie was werkzaam van 1869 tot 1888. De aard van het werk was het verzamelen en selecteren van bruikbare elementen van het klassieke Hanafitische recht, die modernisering en liberalisering van de *shari'a* mogelijk konden maken. De Ottomaanse traditie van de Hanafitische rechtsschool leidde tot een voorkeur voor de toepassing van rechtsvinding door middel van de persoonlijke opinie van de rechtsgeleerden (*re'y*) en de methode van 'iets voor goed houden ten bate van de moslim gemeenschap' (*istihsān*). De Ottomaanse staats traditie en gebruik en gewoonte

(*’örf* en *adat*) vormden tevens een fundamenteel uitgangspunt. De redenering naar analogie (*kryās*) en de methode van het combineren van de leer van verschillende rechtsscholen (*telfik*) werden niet toegepast.

De invoering geschiedde deel voor deel in de jaren 1870-1877. Het werk werd stopgezet door de prudente pragmatische autocraat, die Sultan ‘Abdülhamîd II was, in 1888. Hoewel hervormingsgezind schrok de sultan er voor terug Cevdet Paşa te volgen, toen deze het familierecht en erfrecht wilde gaan bewerken. Op dit terrein was een sterke reactie te verwachten van de kant van het traditionele, conservatieve deel der oelma’s en de islamitische publieke opinie door hen gestuurd.

De tradities van het Ottomaans recht en het gezag van de Sultan-Kalief, uitgeoefend door ‘Abdülhamîd II en zijn voorgangers, maakten het mogelijk dat aanpassing en voortdurende verandering van het islamitisch recht als beginselen ingevoerd werden. Artikel 39, in de ‘Inleiding’ (*Mukaddime*), die handelt over de islamitische jurisprudentie en de indeling daarvan, stelt dan ook dat de verandering der tijden evenmin als de verandering van wettelijke regels ontkend kan worden. Een ander principe vastgelegd in de Inleiding, artikel 55, luidt dat iets dat in den beginne niet toelaatbaar is, in het vervolg toelaatbaar kan zijn. Zo ook artikel 56: ‘Voortzetten is gemakkelijker dan aanvangen’ (*bekā*’ versus *ibtidā*’).

In het algemeen stelden de redacteuren als regel dat zedelijke beginselen boven economische noodzaken gaan (artikel 30). In het oog lopende tekorten ook voor de tijd van zijn ontstaan zijn bijvoorbeeld (artikel 210) dat zaken zonder materieel bestaan niet het voorwerp van koop kunnen zijn: dus electriciteit evenmin als crediet!

Überhaupt is de *Mecelle* als zijnde *shari’a*-recht casuïstisch, rigide en zeer gedetailleerd. Dit ongetwijfeld om het nog zwak getrainde rechtscorps in het gareel te houden en ondubbelzinnig aanwijzingen te geven.

Welbeschouwd is de *Mecelle* geen ‘Burgerlijk Wetboek’ maar van veel beperkter opzet. De wettelijke voorschriften betreffen de meest gebruikelijke rechtshandelingen (transacties, *mu’amelāt*) behandeld in de gezaghebbende *fiqh*-boeken, De 1851 artikelen zijn doorgenummerd opgenomen in de *Mukaddime* (Inleiding, artt. 1-10) en 16 Boeken:

- I koop (en verkoop) (*büyü*’)
- II huur (en verhuur) (*icāre*)
- III borgstelling (*kefālet*)
- IV overdracht van vordering (*havāle*)
- V verpanden (*rehin*)
- VI beheer en bewaring (*emānet*)
- VII schenking (*hibe*)
- VIII onrechtmatige toeëigening en vernieling (*ğasib* en *itlāf*)
- IX interdictie, schorsing en voorkoop (*hacir*, *ikrāh* en *şüf’a*)
- X vennootschap of maatschap (*şirket*)
- XI lastgeving (*vekālet*)
- XII schikking en lossing (*şulh* en *ibrā*’)
- XIII bekentenis (*ikrār*)
- XIV rechtsgeding (*da’vā*)
- XV bewijs en eed (*beyine* en *tahlif*)
- XVI jurisdictie (*każā*’)

In strikte zin hebben wij hier dus niet zozeer een wetboek voor ons maar een verzameling, digesta of pandecten. Cevdet Paşa zag zichzelf ook als de Turkse Justinianus!

Revisie werd al snel wenselijk geacht naarmate het gezag van de *Mecelle* zich verbreidde. Rechters voelden hun autoriteit ingeperkt, partijen misten hun vrijheid van actie. Na 1908, toen grondwet en parlement weer in werking waren hersteld, werd de kritiek luid. Het duurde echter tot 1920 toen er een wetgeleerde commissie aan het werk ging die aanpassing ook mocht vinden door het middel

van *telfik*, combinatie van de leer van de Hanafitische met die van de andere rechtsscholen. In 1923 kwam er een nieuwe *Mecelle*-commissie, die ook de bevoegdheid kreeg te putten uit westers recht. Het was inmiddels te laat voor de verdere hervorming van het Ottomaanse dualisme. De politieke omstandigheden ondergingen een revolutie. De Republiek Turkije kwam in de plaats van de Ottomaanse staat en in 1926 werd door middel van vertaling het Zwitsers Burgerlijk Wetboek integraal ingevoerd en het islamitisch recht buiten de wet geplaatst.

9 Het Privaatrecht en Handelsrecht

Op deze terreinen is het dualisme van de *Tanzīmāt*-hervormingen evident. In het privaatrecht bleef de *sharī'a* dominant, in het handelsrecht werd Frans recht gerecipieerd bij ontstentenis van toepasbare islamrechtelijke regels.

In 1849 kwam als eerste vernieuwing van het privaatrecht, de invoering van de Franse *Code Commercial* van 1807 met latere aanvullingen. Dit handelsrecht was in conflict met de *sharī'a*: rente was toelaatbaar en ook op het stuk van vennootschapsrecht bevatte het veel meer dan de *fiqh*-boeken kenden. De vertaling uit het Frans bevatte ook vele fouten. Het werk van een Correctiecommissie in 1906 bleef zonder resultaat. Hier raken wij een aspect van de hervormingen dat nog vrijwel geen aandacht heeft gekregen.

In 1860 werd een reglement op het handelsprocesrecht uitgevaardigd: de rechtspraak kwam te ressorteren onder het Ministerie van Handel. In 1863 verscheen het Wetboek van Zeehandel op Frans en ander Europees recht gebaseerd.

Na de Jong-Turkse revolutie van 1908, toen nationalistische secularisten de macht in handen kregen, kwam er een sterke reactie op gang van de kant van de conservatieve islamisten. Nu het gezag van de machtige en vrome Sultan-Kalief 'Abdülhamīd II weggeval-

len was, slaagden leidende figuren van het islam-establishment er snel in een machtspositie op te bouwen, die de oude sultan hen niet vergund had. Hun doelstelling was het herstel van de *sharī'a* als enige bron van wetgeving en staatsinrichting. De 'Groot-Moefti' van het rijk, de *şeyhül-islām*, beriep zich op de autonomie van de *sharī'a*, en ondernam een eigen 'wetgevende' activiteit buiten de regering om en buiten het parlement. Hij streefde naar de instelling van een nieuwe *Mecelle*-redactiecommissie maar was niet succesvol. Het Ottomaanse parlement wees alle protesten tegen haar positie van wetgevende macht af.

De strijd over de scheiding van islam en staat vervulde de debatten in het Huis van Afgevaardigden. De liberale nationalistenvan begonnen de tegenaanval met voorstellen ter secularisatie van de religieuze instellingen van de islam.

De grondwetwijziging van 1909 bracht een overwinning voor de islamisten: Het additionele artikel 118 stelde dat de *fiqh* de grondslag was van de toekomstige wet-en regelgeving. De leidende oelema's eisten een toetsingsrecht op grond van de opvatting dat de wetten niet in strijd kunnen zijn met de *sharī'a*.

De vrouwenkwestie kwam ook centraal te staan in het politieke debat. De overigens als liberaal bekend staande *şeyhül-islām* Mūsā Kāzım Efendi (1858-1920) streefde een positie na, die islam-modernisme paarde aan sociaal traditionalisme: Man en vrouw zijn gelijk in rechten. Hun vrijheid en gelijkheid dienen echter uitgeoefend te worden in segregatie. De sluiering van de vrouw is een regel van wijsheid tot heil van de islamitische gemeenschap (*maşlahat*). Verwaarlozing ervan leidt tot openbare onrust en oproer (*fitne*).

In de periode 1914-1918 richtte zich het beleid van het heersend regime der Jong-Turken (het Comité van Eenheid en Vooruitgang) op het terugdringen van de sedert 1908 gegroeide invloed van de islamistische conservatieven. In 1916 werd de *şeyhül-islām* weer uit het kabinet van ministers verwijderd om deze functie te ontdoen

van wetgevende en uitvoerende macht en terug te brengen tot die van ethisch en religieus adviseur van de overheid.

De *sharī'a*-rechtspraak werd onder het Ministerie van Justitie ingedeeld; de vrome stichtingen (*evkāf*), de bron van inkomsten van het islam-establishment, kwamen onder het beheer van een speciaal daartoe ingesteld Ministerie. De islamitische hogescholen (*medrese*'s) werden onder inspectie en beheer van het Ministerie van Onderwijs gesteld. De secularisatie van de justitie en het onderwijs was hiermede een feit.

Twee stukken wetgeving zijn van groot belang voor ons onderwerp. In 1917 werd de Wet op het *sharī'a*-procesrecht uitgevaardigd en kwam de eerste moderne familiewetgeving tot stand ooit in een islamitische staat ondernomen.

De heftige discussies over het vrouwenvraagstuk, gezin, huwelijk en echtscheiding leidden ertoe dat de regering de kwestie van de codificatie en modernisatie van het familierecht weer opnam, die sinds 1888 was gestaakt toen de *Mecelle*-redactiecommissie was heengezonden. De wereldoorlog had grote veranderingen te weeg gebracht in de sociaal-economische positie van de vrouw. De afwezigheid gedurende lange jaren van de echtgenoot en kostwinner, *a fortiori* diens vermissing, leidde veelal tot een feitelijke emancipatie van de vrouw. In dit klimaat van versnelde sociale ontwikkeling werd de codificatie van het islamitisch familierecht vergemakkelijkt.

De nieuwe wetgeving kon voortbouwen op het reglement van 1881 dat de registratie van huwelijken door de Burgerlijke Stand voorschreef en dat van 1914 dat onregistreerde huwelijken strafbaar stelde voor zowel de huwelijksluiters als voor de gehuwden. Hetzelfde gold voor verstotingen. Een tweetal sultansbesluiten (*irāde*) van 1916 verruimden de mogelijkheden van echtscheiding voor de vrouw ingeval van langdurige ziekte of blijvende afwezigheid van de man. Fetwa's van de *ṣeyhül-islām* sanctioneerden dit sultansrecht.

De oorlogsomstandigheden deden de Ottomaanse regering ertoe besluiten in 1917 de 'Algemene Maatregel van Bestuur betreffende het Familierecht' af te kondigen (*Hukûk-ı 'Â'ile Kārārnamesi*). Als zijnde een voorlopige wet was het niet vereist deze aan het parlement voor te leggen en de conservatieve oppositie aan het woord te laten. In de Memorie van Toelichting blijken de ideeën terzake van polygamie en vrouwenemancipatie van Muḥammad 'Abduh en Qāsim Amīn toegepast te zijn. Er is sprake van ontlening van rechtsregels van de verschillende rechtsscholen (*telfik*) en van wat de nieuwe *ictihād* (vrij onderzoek naar de bronnen van het recht) genoemd wordt.

De eclectiek (*taḥayyür*) die wij al uit de *Mecelle* kennen, zien wij hier ook in ruime mate toegepast. Deze methode, vanouds aan individuen toekomend recht, werd nooit door moefti of kadi toegepast. Nu werd deze voorgesteld als de competentie van de heersers (Ar. *ulū'l-amr*) in het publiek belang.

Bijvoorbeeld wordt in artikel 38 de polygamie ingeperkt onder bepaalde voorwaarden op grond van Hanbalitische opinie tegen de leer van de Hanafitische, Malikitische en Shafi'itische scholen in.

In de nieuwe wet werd het huwelijk opgevat als een contract dat geregistreerd moet worden door de bevoegde instantie. Partijen zijn vrij in de keuze van ritueel of sacrament. De overheid houdt het recht echtscheiding uit te spreken en zo een sacramentele binding te lossen. Men kan hier spreken van zowel een 'theocratisering' wegens de erkenning van de *sharī'a* en het christelijk kerkelijk recht en het joods familierecht als ook van secularisering wegens de overdracht van sanctie naar de overheid, die van het huwelijk een rechtshandeling maakte; Een element van civiel recht maar nog vermengd met christelijk kerkelijk recht, *sharī'a* en adat. Het was nog geen burgerlijk huwelijksrecht. Zowel islamisten als christelijke leiders reageerden negatief.

Hoofdpunten van dit nieuwe islamitische familierecht waren:

- het familierecht onttrokken aan de *sharī'a*-rechtspraak;
- minimumleeftijden, voor jongens 12 jaar, voor meisjes 9 jaar, overtreding strafbaar voor de huwelijksvoogd;
- de vrouw kreeg het recht van initiatief tot echtscheiding ingeval een tweede vrouw getrouwd wordt zonder haar toestemming of als de voorwaarden in het huwelijks-contract aan de bruid toegestaan, geschonden worden.

Toen in 1919 de Geallieerden Istanboel bezetten poogden de leiders van de christelijke gemeenschappen deze wet ingetrokken te krijgen, hetgeen niet gelukte. Slechts artikel 156 werd nietig verklaard, dat de kerkelijke jurisdictie inzake huwelijksluiting, ontbinding, bruidsgave en alimentatie afgeschaft had.

In 1921 werd de christelijke kerkrechtelijke jurisdictie hersteld. In 1926 werd het Ottomaans familierecht afgeschaft in de Republiek Turkije maar het bleef nog lange tijd gelden in Jordanië, Irak, Syrië, Libanon en Palestina.

10 De Rechterlijke Organisatie

Voor de invoering van de *Tanzīmāt* bestonden er drie soorten rechtbanken, die van de *sharī'a*-rechtspraak, de *millet*-jurisdicties van de christelijke en joodse gemeenschappen en de consulaire rechtspraak over buitenlandse onderdanen (die sinds 1856 competent waren in alle geschillen tussen buitenlanders en Ottomaanse onderdanen).

Na de aanvang van de hervormingen op het gebied van het strafrecht in 1840 werden naast de kadi tribunalen nieuwe strafrechtbanken (*Meclis-i Tahkikāt*) ingesteld, geleid door de provinciale gouverneurs. Verwarring tussen de twee naast elkaar functionerende rechtsstelsels was het gevolg.

Na de instelling van de strafrechtspraak volgde de inrichting van handelsrechten in 1848. Dit werden de zogenaamde 'Gemengde

(handels-) rechtbanken' waarin zeven Ottomaanse en zeven buitenlandse rechters zitting hadden. In 1876 kwam de handelsrechtspraak uiteindelijk te ressorteren onder het Ministerie van Justitie.

In 1847 waren reeds 'Gemengde' strafrechtbanken ingesteld, bemand door *sharī'a*-rechters naast buitenlanders.

Het was Cevdet Paşa die orde schiep in deze rechterlijke chaos. Toen de hervormingen van de provinciale indeling van het rijk hun beslag hadden gekregen in 1864 werd een jurisdictie in vier instanties ingericht: vrederechten (*şulh*), rechtbanken van eerste instantie (*bidāyet*), hoven van beroep (*isti'nāf*), en een hof van cassatie (*temyiz*). Wel bleven de *sharī'a*-rechtbanken, handelsrechtbanken, consulaire rechtbanken en communautaire tribunalen daarnaast in stand! De 'gemengde' samenstelling werd in 1868 tot de hoogste instanties uitgebreid.

Wat de rechterlijke macht betreft kwam het dualisme pas na de inrichting van een seculiere juristenopleiding in 1879 tot stand. Tot dan toe bleef de rechtspraak in handen van oelema's! Bij de ontstentenis van een nieuwe juristenopleiding dienden moslims en christenen gekozen leden van de dorps- en stadsraden voorgezeten door imam of priester in de vrederechten.

Het feit dat de kadi's en andere rechtsgeleerde oelema's in de onderscheidene rechtbanken niet alleen zaten maar slechts als bijzitters of althans gehouden aan overleg met bijzitters leidde frequent tot heftige reacties. Cevdet Paşa had te taak deze uiting van dualisme uit te leggen evenzeer als zovele andere!

In 1879 kwam de Wet op de Rechterlijke Organisatie (*Teşkilât-ı Mehâkim*) tot stand, die de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht bevestigde. Ook het Openbaar Ministerie kwam nu tot stand als ook het notariaat. Navenant ontwikkelde zich de advocatuur. Een Wetboek van Burgerlijk Procesrecht, afgeleid van het Franse van 1807, werd in 1881 ingevoerd.

De verbetering van de scholing van *sharī'a*-rechters werd de taak van de speciale nieuwerwetse *medresetül-kuzât* van 1853.

Bovenop het fundamentele dualisme was pluriformiteit het frappante kenmerk van de *Tanzîmât*-rechtspraak.

11 Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895): de personificatie van het dualisme

In het voorgaande is de naam van deze Ottomaanse staatsman dikwijls vermeld. Als van geen ander geven zijn leven en werken een beeld van de strijd tussen traditie en modernisatie in de islamitische staat, en van de ontwikkeling van de secularisatie van de staatsinrichting. Cevdet Paşa's streven was gedurende heel zijn carrière als geleerde, historicus, jurist en staatsman, erop gericht een evenwicht te vinden tussen de noodzakelijke, onontkoombaar geachte hervormingen en vernieuwingen in het Ottomaanse staatsbestel. Het dualisme in wetgeving en rechtspraak is een van de oplossingen die hij daartoe aandroeg.

In zijn werken als theoloog, jurist, historicus, taalgeleerde en bestuursambtenaar wilde hij op een uiterst veelzijdige manier bijdragen aan het voortbestaan van de Ottomaanse islamitische staat. Voor alles was hij een staatsman. Hij bezat een grondige kennis van de culturele drietalige traditie van de Ottomaans-islamitische beschaving. Hij was heilig overtuigd van de superioriteit van de islam boven het christendom en de westerse, Europese, beschaving, maar was evenzeer overtuigd dat modernisering en hervorming absoluut vereist waren en realiseerbaar binnen het kader van de staatstraditie van de islam.

Om effectiever werkzaam te kunnen zijn, begreep hij dat hij de carrière als theoloog en jurist, als molla, lid van de stand der oelema's, moest inruilen voor die van staatsdienaar. In plaats van *efendi* werd hij *paşa*. Zijn ambitie werd grootvizier te worden en niet *şeyhül-islām*.

Zijn loopbaan vertoont alle *ups and downs*, die de politieke en

culturele spanningen van het tijdvak karakteriseren.

Ahmed Cevdet werd geboren in het Europese deel van het rijk, in 'Rumelië', in Lovech (tegenwoordig Noord Bulgarije) in een daar sedert begin achttiende eeuw gevestigde familie van Turkse notabelen. Na privéscholing thuis doorliep hij het klassieke curriculum van de *medrese*-opleiding in Istanboel. Perzisch en wiskunde waren zijn keuzevakken en geheel traditioneel produceerde hij Turkse poëzie in de klassieke trant. Zijn gekozen dichtersnaam is Cevdet. In 1845 volgde zijn aanstelling als nominaal kadi met salaris. Het jaar daarop zocht Muşafâ Reşîd Paşa (1800-1858), de grootvizier en 'motor' der *Tanzîmât*-hervormingen, hem aan als adviseur voor islamitisch recht. Hij gold reeds als een liberaal oelema. De samenwerking duurde dertien jaren en eindigde slechts door de dood van Reşîd Paşa, in wiens huis Cevdet woonde en ook functioneerde als huisleraar voor de kinderen: een patroon-protégé relatie naar de oude trant. Zo stond Cevdet ook in nauwe betrekking tot de viziers Fu'ad en 'Alî Paşa, die de politiek der hervormingen voortzetten.

In 1850 werd Cevdet Efendi directeur van de nieuwe, seculier ingerichte kweekschool (*dârül-mu'allimîn*). Vervolgens kreeg hij een functie als geschiedschrijver bij de nieuwe Academie van Wetenschappen. Hij werd bevorderd in de oelema-hiërarchie tot de Süleymāniye [Medrese] rang van professor en in 1855 aangesteld als Rijks-geschiedschrijver, een aloude, prestigieuze functie in de overheidsdienst. In 1856 kreeg hij de hogere kadi-rang van 'Molla van Galata' en kort daarop de rang van 'Mekka'. Uit deze jaren dateren zijn eerste werkzaamheden op wetgevend terrein, het ontwerp van een *sharī'a*-handelswetboek. In 1857 lid van de Hoge Raad der *Tanzîmât* bewerkte hij het nieuwe (derde) wetboek van strafrecht en gaf leiding aan de commissie belast met de hervorming van het onroerend goed-recht die in 1858 het beroemd gebleven wetboek terzake produceerde (*Ḳānūn-ı Arāzi*). In de jaren hierna nam hij civiele en militaire bestuurstaken op zich als 'Buiten-

gewoon Commissaris' in Albanië en in Zuidoost-Anatolië (Kozan) waar hij tevens generaal commandant van de divisie werd, belast met de pacificatie van deze provincies en de invoering van het hervormde directe gezag aldaar. De plaats van zijn hoofdkwartier toen heet nog steeds İslahiye 'Hervormingsstad'! Zijn succesvolle activiteiten te velde verschaften hem de toprang in de oelema-hiërarchie van 'Kāzī-*asker* van Anatolië' ('Opperrechter van Azië'). Tussendoor werd hij voorzitter van de commissie voor de reorganisatie van de Ottomaanse Staatscourant, tevens Staatsblad (*Takvīm-i Vekā'i*). In 1866 trad hij formeel uit de oelema-hiërarchie, nam ontslag als rijks-geschiedschrijver en kreeg de rang van vizier (met de titel 'paşa'), 'minister van staat', en werd benoemd tot gouverneur-generaal van de volgens de nieuwe provinciewet heringerichte provincie Aleppo. In 1868 werd Cevdet Paşa president van het hooggerechtshof te Istanboel en als zodanig belast met de omvorming van dit orgaan in zowel een Hof van Appel als een Hof van Cassatie. Tevens zette hij aan tot de instelling van een (seculier) Ministerie van Justitie waar hij de titularis van werd. In dit Ministerie richtte hij de eerste seculier opgezette cursus Ottomaans Recht in ter opleiding van de nieuwe ('non-oelema') rechterlijke ambtenaren die de oelema's op al hun posten in de rechterlijke macht moesten aflossen op den duur.

In deze jaren ligt de aanvang van Cevdet Paşas werk als lid en voorzitter van de codificatiecommissie van de *Mecelle*. In 1870 nam hij ontslag als Minister van Justitie. Tijdelijk in ongenade werd hij gouverneur-generaal van Bursa en dan ambteloos. In 1871 hervatte hij het werk aan de *Mecelle* en als lid van de Raad van State. In 1873 werd hij Minister van Onderwijs, dat wil zeggen belast met de secularisatie van het lager en hoger onderwijs. Een jaar later verwijderd uit de hoofdstad als gouverneur-generaal van Joannina (tegenwoordig Noord-Griekenland) werd hij in 1875 weer Minister van Justitie. Na een jaar weer in ongenade en benoemd tot inspecteur-generaal van Rumelië. Zo was het dat Cevdet Paşa geen

rol speelde in de afzetting van Sultan Murād V en de tentroonverheffing van 'Abdülhamīd II. Onder de nieuwe sultan werd hij weer Minister van Justitie. In deze kwaliteit verzette hij zich tegen de totstandkoming van de Ottomaanse grondwet als zijnde principieel in strijd met de wet van de islam. Zijn tegenstand was aanvankelijk zonder succes. Toen de geestelijke vader van de grondwet en het parlementaire stelsel, Ahmed Midhat Paşa (1822-1884), de 'Turkse Thorbecke', afgezet was en verbannen, werd Cevdet Paşa Minister van Binnenlandse Zaken, de eerste in het Turkse staatsrecht. Het oneens zijnde met het beleid inzake de oorlog tegen Rusland, nam hij ontslag, werd nog even Minister van de Vrome Stichtingen (*evkāf*) om dan als gouverneur-generaal van Syrië te Damascus de pacificatie van dat gebied ter hand te nemen, negen maanden lang. Terug te Istanboel werd hij in 1879 plaatsvervangend Grootvizier en Minister van Justitie tot 1882, zijn langste ambtstermijn tot dan. Van 1886 tot 1889 was hij opnieuw op zijn oude departement en werd de vertrouwde adviseur van 'Abdülhamīd.

Na een conflict met de Grootvizier nam Cevdet Paşa in 1889 voorgoed ontslag uit de overheidsdienst en vertrok uit de politiek.

De tien jaren die hem nog restten, vulde hij met intellectuele arbeid. Hij voltooide zijn grote geschiedwerk.

Op 25 mei 1895 overleed Cevdet Paşa in zijn villa aan de Bosporus bij Bebek.

Deze Ottomaanse staatsman was een vroom en beschaafd moslim en een politiek pragmatisch denker. Zoals de meeste hooggeplaatste oelema's van voorgaande generaties zag hij als voornaamste probleem voor de islam niet de interpretatie en toepassing van de *sharī'a*, maar het behoud van het politieke kader, de Ottomaanse staat.

Hij was overtuigd van de superieure waarde van de staatsvorm van de islam der Ottomanen, de eenheid van wereldlijk en geestelijk gezag op basis van de *sharī'a* in handen van de Sultan-Kalief. Als lezer van Ibn Khaldūn geloofde hij dat de islamitische staat en

rechtsorde onderhevig waren aan evolutie, opkomst en ondergang. Voorstander van de hervormingen was hij van mening, dat deze in alle staatsinstellingen tegelijk dienden te worden uitgevoerd 'als raderen van een klok': allereerst gerechtigheid en justitie, dan het machtsapparaat en de defensie en vervolgens de uitvoerende macht.

Cevdet Paşa zag de oplossing van het conflict tussen traditie en modernisatie in een driedeling van het hervormingsbeleid. Zijn werkzaamheden kan men samenvatten in een drieluik van *shari'a*, adat plus 'örf en Westers recht. De islam als ideologie was niet te vervangen. Er moest dan ook voorzichtig mee worden omgegaan. De *shari'a* moest in vorm worden vernieuwd en naar inhoud aangepast door middel van een nieuwe selectie der bronnen.

Het landsgebruik (adat) en het initiatief van de sultan ('örf) kunnen door de discretie van het gezag aanvullend recht voortbrengen.

Het Westers recht, vertaald en aangepast moet ingevoerd waar de *fiqh* tekort schiet of ontbreekt. Dat gold met name voor het strafrecht en handelsrecht. De grondwet van 1876 was in zijn opvatting onnodig.

Het dualisme van een Cevdet Paşa vereiste een krachtig en legitiem centraal gezag dat in staat was het wankele evenwicht tussen islamitische traditie en seculiere modernisatie te handhaven. Het verschil tussen zijn tijd en de periode van 1908 tot het einde van de Ottomaanse staat in 1923 was dat na de val van Sultan 'Abdülhamîd II conservatieven en modernisten wel een grote synthetische activiteit bleven vertonen maar dat tussen de partijen de ideologische tegenstellingen steeds radicaler werden. Het centrale gezag werd zwakker, verloor ten dele zijn legitimiteit en was toen niet meer bij machte het politiek en cultureel evenwicht te bewaren.

Beknopte bibliografie

- ANDERSON, J.N.D., *Law Reform in the Muslim World*, London 1976.
- AYDIN, M.A., *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985.
- BOUVAT, L., 'Le code familial Ottoman de 1917', *Revue du Monde Musulman* XLIII (1921), 5-26.
- CHIHA, N.H., *Traité de la propriété immobilière en droit Ottoman*, Cairo 1906.
- DE GROOT, A.H., 'Modernist Attitudes in Ottoman official Islam 1856-1918', in: C. van Dijk & A.H. de Groot (eds.), *Islam and State*, Leiden 1995 [nyp].
- MARDIN, E., *Ahmet Cevdet Paşa*, İstanbul 1946.
- MERİÇ, Ü., *Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*, İstanbul 1979.
- ONAR, S.S., 'The Majalla', in: M. Khadduri & H. Liebesny (eds.), *Law in the Middle East I*, Washington 1955, pp. 292-308.
- ÖRÜCÜ, E., 'The Impact of European Law on the Ottoman Empire and Turkey', in: W. Mommsen & J. de Moor (eds.), *European Expansion and Law*, Oxford 1992, pp. 39-58.
- ÖZTÜRK, O., *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İstanbul 1973.
- SCHACHT, J., *An Introduction to Islamic Law*, Oxford 1964, 1966(2).